
BŁAŻEJ MICHALEWSKI

PUNKT 26 – AŁŻIR (AKMOLIŃSKI ŁAGIER ŻON ZDRAJCÓW OJCZYZNY)

Sięgając do dziejów zrywów wolnościowych w zaborze rosyjskim, można by przytoczyć wiele przykładów kobiet idących na Sybir za swoimi mężami, którzy w tych zrywach brali udział. Po rewolucji październikowej i rozpoczęciu kolektywizacji, rodziny tzw. kułaków z części Kresów Wschodnich przyłączonych do ZSRS, którzy nie chcieli dobrowolnie włączyć się do powstających kołchozów, wysyłane były na Syberię czy do Kazachstanu, aby tam ponieść konsekwencje swojej odmowy.

Mniej znanym faktem z historii sowieckiego systemu represji, jest karanie żon i rodzin osób, które dostały się w tryby maszyny bezprawia, jaka działała w ZSRS, a mająca na celu zniszczenie wszelkich oponentów komunistycznego systemu jak również tych osób, które były częścią systemu, ale popadły w niełaskę Stalina.

W katalogu osób, które poddane były represjom, pojawiała się nowa kategoria: „członek rodziny zdrajcy ojczyzny”. Nie tylko sam podejrzany i skazany za działalność antypaństwową miał ponieść karę, lecz represjom poddawano jego najbliższych. Dla nich również utworzono specjalne oddziały w łagrach, jako osób szczególnie niebezpiecznych.

1. Podstawy prawne

Rozbudowany system represji wobec obywateli, jaki powstał w państwie sowieckim, potrzebował prawnego uzasadnienia. W omawianym przez nas zagadnieniu, pierwszym aktem prawnym, na kanwie którego rozpoczęto prześladowanie „członków rodziny zdrajców ojczyzny”, była konstytucja z 5 grudnia 1936 r.¹ nazywana stalinowską. Artykuł 133 tejże konstytucji nakazywał karać zdrajców ojczyzny z całą surowością prawa, jako najcięższe przestępstwo². Czasy Wielkiego Terroru trwające od 1936 do 1938 r.³, mające-

---

¹ Конституция СССР 1936 г. <http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/> (stan na dzień 31.01.2017).

² Статья 133. Защита Отечества есть священный долг каждого гражданина СССР. Измена родине: нарушение присяги, переход на сторону врага, нанесение ущерба военной мощи государства, шпионаж – караются по всей строгости закона, как самое тяжкое злодеяние. – Артыкул 133. Оборона Оічызны іест швіетым абавязкіем каждего абыватела ЗСРС. Здрада Оічызны: нарусенне прызсіеі, прейсіе на строне врга, аслабленне сілы мілітарнай паіства, шпіегаство – бęда каране з каля суравосіа права каю націежше прызстęпство – тлум. В. М.

go na celu dokonania czystki politycznej w społeczeństwie, wykorzystał art. 133 konstytucji, jako narzędzie do walki z tzw. kontrrewolucją trockistowską, szpiegowsko-dywersyjnymi oddziałami i zdrajcami ojczyzny.

Aktem prawnym wykonawczym, który egzekwował art. 133 konstytucji, a zarazem legł u jego podstaw był Kodeks Karny z 22 listopada 1926 r. z kolejnymi zmianami⁴. Art. 58 ze wszystkimi swoimi podpunktami (od 58_1 do 58_14)⁵ obejmował cały wachlarz przestępstw przeciwko władzy sowieckiej oraz państwu sowieckiemu. Wykorzystywany był do oskarżania, osądzania i skazywania osób, które uznano za wrogów władzy ludowej nazwanych również zdrajcami ojczyzny.

Jednak nie porzeczono tylko na skazywaniu samych tzw. zdrajców ojczyzny. System represji sięgnął również po ich rodziny. Tym razem za podstawę prawną posłużył *Rozkaz operacyjny komisarza narodowego spraw wewnętrznych Związku S.R.S. nr 00486 (Оперативный Приказ Народного Комиссара Внутренних Дел Союза С.С.Р. № 00486)* z dnia 15 sierpnia 1937 r., podpisany w Moskwie przez Jeżowa⁶. Wraz z pojawieniem się tego rozkazu, powstała nowa kategoria przestępstwa, za którą podlegało się karze, a brzmiała ona „Członek Rodziny Zdrajcy Ojczyzny CzSIR” (*ЧСИР – Член семьи изменника Родины*). Do tej kategorii włączono żony, były żony, dzieci z podziałem na kategorie wiekowe do 15 lat i od 15 lat, wreszcie rodziców.

Na każdego z członków rodziny zdrajców ojczyzny, należało znaleźć kompromitujące materiały, a następnie na ich podstawie sporządzić kartotekę z podaniem podstawowych danych oraz charakterystyką. Jako społecznie niebezpiecznych uważano dzieci w wieku od lat 15, dla których sporządzana była osobna kartoteka. Kolejnym krokiem było aresztowanie i rewizja żon zdrajców ojczyzny jak również podjęcie odpowiednich środków wobec dzieci⁷.

Aresztowaniu podlegały żony, które były w prawnym lub faktycznym związku ze skazanym w momencie jego aresztowania. Ale również były żony, które wiedziały o jego działalności bądź o jego miejscu przebywania czy też ukrywały go. Natomiast nie podlegały aresztowi kobiety brzemiennie, karmiące, opiekujące się osobami ciężko chorymi, mające chore dzieci oraz żony, które wydały swoich mężów organom ścigania.

Podczas aresztowania dokonywano rewizji ze szczególnym naciskiem na znalezienie broni, amunicji, materiałów wybuchowych, obcojęzycznej literatury, listów, pieniędzy w obcej walucie, kosztowności itp. Osoba aresztowana mogła zabrać ze sobą tylko rzeczy osobiste oraz pościel. Wszystko inne było rekwirowane, a mieszkanie opieczętowane. Aresztowane kobiety pod konwojem wywożone były do więzienia⁸.

³ N. Wert, *Państwo przeciw społeczeństwu*, [w:] S. Courtois, N. Werth, J. L. Panne, A. Paczkowski, K. Bartosek, J. L. Margolin, *Czarna księga komunizmu. Zbrodnie, terror, prześladowania*, Warszawa 1999, s. 180 nn.

⁴ УГОЛОВНЫЙ КОДЕКС РСФСР РЕДАКЦИИ 1926 года, <http://docs.cntd.ru/document/901757374> (stan na dzień 27.02.2017).

⁵ Ibidem.

⁶ *Оперативный приказ народного комиссара внутренних дел союзас.с.р. № 004 86* <http://www.memo.ru/history/document/00486.htm> (stan na dzień 31.01.2017).

⁷ Ibidem, punkt 1-2.

⁸ Ibidem, punkt 3-8.

Rozkaz operacyjny przewidywał jako karę dla żon zdrajców ojczyzny od 5 do 8 lat łagru. Natomiast dzieci w zależności od wieku (od 15 roku życia podlegały karze jak dorośli) miały trafiać do łagru bądź do domów dziecka albo do zakładów poprawczych⁹.

Po wydaniu wyroku skazującego przez OSO (*Особое Совещание* – Kolegium Specjalne NKWD), kobiety natychmiast miały być wysyłane do łagrów. Dotyczyło to także tych, które wcześniej nie były aresztowane ze względu na ciężką chorobę swoją czy też dzieci. Do łagru bezpośrednio po ogłoszeniu wyroku miały trafiać kobiety karmiące wraz ze swoimi dziećmi. Natomiast dzieci, które zostały uznane za społecznie niebezpieczne, trafiały do domów dziecka ze szczególnym reżimem bądź do kolonii karnych¹⁰.

Pozostałe dzieci w wieku 1-1,5 do 3 lat były wysyłane do domów dziecka i żłobków. Dzieci od 3 do 15 lat trafiały do domów dziecka z wyłączeniem takich miast jak Moskwa, Leningrad, Kijów, Tbilisi, Mińsk, miast znajdujących się na wybrzeżach morza oraz przygranicznych. Do łagru ze swoimi matkami trafiały dzieci w wieku do 1-1,5. Po osiągnięciu wyższego wieku, były odbierane matkom i wysyłane do żłobków i domów dziecka. Istniała również możliwość, że dzieci mogły trafić do krewnych, którzy nie byli represjonowani i wyrazili chęć przyjęcia dzieci na wychowanie¹¹.

W dalszej części rozkazu, mowa jest o technicznej stronie umieszczania dzieci w domach dziecka. Na uwagę zasługuje punkt 27, który mówi, aby rodzeństwo bądź dzieci, które się znają nie trafiły do tego samego ośrodka¹². Dzieci nie tylko były karane tym, że odebrano im rodziców, ale również pozbawiano je oparcia w rodzeństwie. Poza tym poddane były obserwacji ze strony władz, które sprawdzały nastroje polityczne, wyniki w szkole oraz postępy wychowawcze¹³. Ofiarami represji wobec żon zdrajców ojczyzny według niepełnych danych, zostało od 18 do 20 tys. kobiet¹⁴.

2. Karłag

Tak duża liczba skazanych kobiet, jako „CzSIR”, pociągnęła za sobą konieczność utworzenia specjalnych oddziałów w łagrach dla nich właśnie przeznaczonych. Powstały więc „Temłagier” (*Темлаг* – *Темниковский исправительно-трудовой лагерь*)¹⁵ pasiołek Jawas w rejonie Zubowo-Poliańskim w Mordowskiej ARS, kolejny „Sibłagier” (*Сиблаг* – *Сибирский исправительно-трудовой лагерь*)¹⁶ w Tomsku. Największy z nich powstał jednak z wydzielenia Karłagu (*Карлаг* – *Карагандинский исправительно-трудовой лагерь*)¹⁷ w Karagandzie, tworząc oddział w Akmolińsku z filią w Spassku¹⁸.

⁹ Ibidem, punkt 11-15.

¹⁰ Ibidem, punkt 16-18.

¹¹ Ibidem, punkt 19-23.

¹² Ibidem, punkt 27.

¹³ Ibidem, punkt 33.

¹⁴ А. Кукушкина, «Алжир» – зеркало тоталитарного режима, <http://arudnitsky.livejournal.com/240609.html>, (stan na dzień 31.01.2017).

¹⁵ Темлаг, <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D0%BC%D0%BB%D0%B0%D0%B3>, (stan na dzień 31.01.2017).

¹⁶ Сиблаг, <http://owiki.ru/view/%D0%A1%D0%B8%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B3>, (stan na dzień 31.01.2017).

¹⁷ Карлаг, <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%80%D0%BB%D0%B0%D0%B3>, (stan na dzień 31.01.2017).

Jedną z największych „wysp” archipelagu Gułag, był Karłag w Kazachstanie. Jego historia sięga maja 1930 r., a lokalizacja jego to obłast Karaganda – jej trzy rejony: Telmański, Żana-Arkiński oraz Nuryński. Przyjął on nazwę KazITłag (Kazachski poprawczo-roboczy obóz) OGPU-NKWD (*КазИТлаг – Казахски исправительно-трудового лагер ОГПУ-НКВД*). 19 grudnia 1931 r. przyjęto postanowienie, według którego sowchoz „Gigant” przekształcono w Karłag z centrum administracyjnym we wsi Dolinskoje (Dolinka) w odległości 45 km od Karagandy¹⁹. W jego skład wchodziło 120 000 h pól oraz 41 000 h łąk i pastwisk. Karłag rozciągał się z północy na południe na 300 km i ze wschodu na zachód – 200 km. Całe terytorium zajmowało w sumie 17 129 km². Do Karłagu należały także dwa oddziały: Akmoliński – oddalony 350 km od centrum, a także Bałchaski – oddalony 650 km od centrum administracyjnego Karłagu²⁰.

Jednym z głównych celów zorganizowania Karłagu było stworzenie zaplecza żywnościowego, jak również pozyskanie taniej siły roboczej dla przemysłu Kazachstanu, ze szczególnym uwzględnieniem eksploatacji złóż zagłębia węglowego Karagandy oraz przemysłu hutniczego Dżeskazganu i Bałchaszu²¹.

Administracyjnie Karłag podlegał bezpośrednio Gułag OGPU (ГУЛар – *Главное управление исправительно-трудоу лагерей и колоний* – Główny Zarząd Poprawczych Obozów Pracy; ОГПУ – *Объединённое государственное политическое управление* – Zjednoczony Państwowy Zarząd Polityczny) w Moskwie. Nie miały na niego wpływu zarówno władze administracyjne i partyjne republiki. Było to państwo w państwie²².

Łagier funkcjonował do 1959 roku, a przez jego czeluści przeszło ponad milion skazanych. W latach 50. XX w. łagier przekształcił się z obozu dla więźniów politycznych na miejsce odbywania kary dla pospolitych przestępców²³.

3. AŁŻIR

Konsekwencją rozkazu 00486 z dnia 15 sierpnia 1937 r., było utworzenie łagrów dla żon zdrajców ojczyzny. Jak było już wspomniane największy z nich powstał w kazachstańskim stepie powołany do istnienia rozkazem NKWD ZSRS nr 00758 z dnia 3 grudnia 1937 r., który zobowiązywał do utworzenia specpasiołka Karłaga na bazie istniejącego 26. pasiołka, bądź – punktu, jak określano miejsca gdzie przymusowo osiedlano deportowanych ludzi (*26-й поселок, Акмолинское спецотделение Карагандинского ИТЛ*). Od 1939 r. oficjalną nazwą było 17 Akmoliński oddział Karłaga (*17-е Акмолинское отделение Карлага*) albo „P – 17”²⁴.

¹⁸ Е. Шмараяева, *А.Л.Ж.И.Р. Как жил лагерь для жен «изменников родины»*, <https://zona.media/article/2016/29/07/alzhir>, (stan na dzień 31.01.2017).

¹⁹ *Карлаг. История Карлага неотделима от истории ГУЛАГа*, http://shuak.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=8:20-30&catid=82&Itemid=134&lang=ru, (stan na dzień 01.02.2017).

²⁰ *Ibidem, История Карлага НКВД*, <http://karlag.kz/art.php?id=14>, (stan na dzień 01.02.2017).

²¹ *Ibidem, История Карлага НКВД*.

²² *Ibidem*.

²³ А. Л. Чижевский, *Карлаг*, <http://www.saryarka.karlib.kz/karlag.htm>, (stan na dzień 01.02.2017).

²⁴ Е. Шмараяева, *А.Л.Ж.И.Р. Как жил лагерь для жен «изменников родины»*, *op. cit.*

Łagier ten jednak najbardziej znany jest pod nieoficjalną nazwą, jaką posługiwały się osadzone w nim kobiety, mianowicie AŁŻIR –Akmoliński obóz żon zdrajców Ojczyzny («АЛЖИР» – *Акмолинский лагерь жён изменников Родины*). W języku rosyjskim „Ałżir” znaczy Algieria. Jak dziwnie więc musiały czuć się kobiety skazane na ten łagier, gdy dojechawszy do miejsca kaźni, dowiadywały się, że są w tak specyficznej Algierii.

Pierwszy transport więźniarek dotarł do obozu w dniu 10 stycznia 1938 r. W gołym stepie, przy temperaturze minus 40 stopni zatrzymały się pociągi jadące z Moskwy, Orenburga, Irkucka, Rostowa, Kaługi oraz Orszy. Łagier składał się wówczas z sześciu baraków zbudowanych z samanu (cegły wykonane z gliny i słomy suszone na słońcu), które mieściły 250-300 osób. W barakach znajdowały się piętrowe nary, ale spano i pod nimi na podłodze. Okna bez szyb umieszczone były pod sufitem. Do mycia i prania wydzielano wiadro wody na tydzień na osobę, choć na terenie łagru znajdowało się jezioro Żalanasz. Oprócz baraków dla więźniów były również domy dla administracji łagrowej i żołnierzy ochrony. Łagier ogrodzony był trzema rzędami drutów kolczastych, nad ogrodzeniem górowały wieżyczki wartownicze, a strażnicy chodzili z psami. Dwa razy w ciągu doby ogrodzenie było sprawdzane. Łagier oznaczony był jako „szczególnie niebezpieczny”, dlatego więźniarki w czasie wolnym od pracy musiały przebywać na terenie ogrodzonym drutem kolczastym bądź w pomieszczeniach pod konwojem. Więźniarkom nie było wolno ani czytać ani prowadzić notatek. Jednak za najbardziej dokuczliwe ograniczenie uważały one zakaz wysyłania i otrzymywania listów oraz paczek z wolności. Zakazane były również jakiegokolwiek widzenia²⁵.

W łagrze obowiązywała zasada, że kobiety nie mogły pracować według swoich wyuczonych specjalności. Czyniono jednak od tego wyjątki dla osób, których wiedza była niezbędna dla funkcjonowania łagru i jego przedsiębiorstw. Poeci, muzycy, nauczyciele wysyłani byli do pracy na polach i wśród bydła oraz jako pomoc na budowach²⁶.

Na terenie łagru znajdował się żłobek, do którego trafiały dzieci przywiezione razem ze skazanymi matkami. Na czas karmienia trzy razy dziennie, matki pod konwojem prowadzone były do dzieci, przy czym nie mogły się do nich odzywać. Po osiągnięciu wieku 3 lat, dzieci zabierane były z obozowego żłobka i oddawane do domu dziecka, który znajdował się w Karagandzie²⁷. W Karłagu urodziło się 1 507 dzieci²⁸.

Jesienią 1938 r. łagier był już przepełniony, dlatego władze Karłagu otworzyły dodatkowy podobóz – Spassk. Funkcję tę pełnił od października 1938 do czerwca 1939 r. (później został przekształcony na obóz jeniecki). Według danych na dzień 1 stycznia 1939 r. w punkcie 26 przebywało 4 200 więźniów, a w Spassku 3 000 więźniów²⁹.

²⁵ Ibidem.

²⁶ АЛЖИР – *Акмолинский лагерь жён изменников Родины*, <http://www.bibliotekar.ru/gulag/3.htm>, (stan na dzień 01.02.2017).

²⁷ Е. Шмараева, op. cit.

²⁸ *Статистика*, <http://museum-alzhir.kz/o-muzee/statistika>, (stan na dzień 02.02.2017).

²⁹ А. Кукушкина, op. cit.

Jeszcze wiosną 1938 r. w łagrze rozpoczęły się prace nad budową nowych baraków jak również zaprojektowano i wybudowano szwalnię, w której pracowały później więźniarki. W łagrze funkcjonowało również gospodarstwo rolne. Rozwijano także działalność badawczą. Uwięzieni naukowcy wyhodowali nowe odmiany ziarna, ogórków, pomidorów, kapusty czy cebuli, który mogły rosnąć w stepowych warunkach. Z biegiem czasu powstał młyn i więzienna piekarnia. Uprawiano także arbuzy, powstał sad jabłoni, grusz, wiśni. Więźniowie pracowali również w oborach i kurnikach, zajmując się bydłem rogowym, końmi i ptactwem domowym. Chociaż w łagrze rozwijało się rolnictwo, to jednak cała produkcja wywożona była poza bramy łagru, a więźniowie cierpieli głód. Za kradzież jedzenia stosowane były surowe kary³⁰.

Sytuacja w obozie zmieniała się wraz z *Rozkazem NKWD ZSRS nr 00577 „O likwidacji specoddziałów w ITL”* z dnia 21 maja 1939 r.³¹. Rozkaz ten odnosił się do trzech spec oddziałów łagrów NKWD mianowicie: Temnikowskiego, Karagandyjskiego i Sybirskiego³². Znosił on w wymienionych łagrach spec reżim i nakazywał wprowadzić reżim ogólny łagrowy. Dla więźniarek zmiana ta oznaczała możliwość otrzymywania i wysyłania listów oraz otrzymywanie paczek, jak również możliwość widzeń³³.

4. Warunki życia w AŁŻIR

Każdy dzień życia w łagrze rozpoczynał się od porannego apelu przed barakami, następnie więźniarki prowadzone były do stołówki, gdzie otrzymywały rzadką kaszę. W ciągu dnia otrzymywały jeszcze kromkę czarnego chleba, czerpak zupy więziennej – *bałandy* oraz kubek kaszy. Takie odżywianie powodowało ciągłe uczucie głodu. Jednocześnie zakazane było mówienie o jedzeniu³⁴.

Temperatura w barakach zimą wynosiła 4-6 stopni, dlatego wszystkie więźniarki były zobowiązane do zbierania sitowia z pobliskiego jeziora, które służyło za jedyne źródło opału w barakach.

Przekraczając bramy łagru, kobiety traciły swoje imiona i nazwiska, pochodzenie, wykształcenie, a stawały się tylko kolejnym łagrowym numerem, który nosiły przszyty na swoim ubraniu.

Według przepisów Karłaga, więźniom należało wydawać ciepłą odzież, a przy temperaturze poniżej – 30° C nie powinni być wysyłani do pracy. Przepisu tego jednak nie respektowano, co sprawiało, że według danych tylko z lutego 1938 r. zanotowano 89 odmrożeń³⁵. Praca trwała po 14-15 godzin.

³⁰ E. Шмарова, op. cit.

³¹ *Приказ НКВД СССР № 00577 «О ликвидации спецотделений в ИТЛ»*, <http://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1009197>, (stan na dzień 05.02.2017).

³² *Приказ НКВД СССР № 00577, I. Существующие в Темниковском, Карагандинском и Сибирском лагерях спецотделений — ЛИКВИДИРОВАТЬ.* – (Istniejące w Temnikowskim, Karagandyjskim i Sybirskim łagrze spec oddziały – ZLIKWIDOWAĆ. Tłum. B. M.), op. cit.

³³ *Приказ НКВД СССР № 00577, Весь контингент заключенных указанных выше спецотделений лагерей перевести на общелагерный режим и распределить по существующим лагерям.* – (Cały kontyngent więźniów w wymienionych spec oddziałach łagrów przenieść na ogólny łagrowy reżim i rozdzielić do istniejących łagrów. Tłum. BM), op. cit.

³⁴ *История лагеря «АЛЖИР»*, <http://museum-alzhir.kz/o-muzee/istoriya-lagera-alzhir>, (stan na dzień 02.02.2017).

³⁵ E. Шмарова, op. cit.

W łagrze była wysoka śmiertelność. W całym Karłagu w latach 1940-1950 umarło 10 000 więźniów. W 1943 r. każdego miesiąca umierały setki ludzi. Zmarli grzebani byli w masowych grobach³⁶.

5. Ofiary AŁŻIR

W roku 2007 na terenie byłego łagru AŁŻIR, utworzone muzeum ku czci i pamięci ofiar nieludzkiego systemu represji. Na kamiennych tablicach umieszczono 7 250 imion więźniarek obozu. Kim były? Łączyło je nie tylko miejsce odbywania kary, ale także powód skazania – CzSIR. Jak już wspominaliśmy, przez obóz przeszło 18 000 osób aresztowanych jako CzSIR – przewożonych z łagru do łagru. W AŁŻIR pełen wyrok odbyło ok. 8 000 skazanych. Umarło tam 600 kobiet – pełna liczba nie jest znana³⁷. Pośród więźniarek były artystki, nauczycielki, naukowcy, aktorki, poetki, absolwentki wyższych uczelni, żony dowódców wojskowych, wysoko postawionych działaczy partyjnych i innych osób, które uznano za wrogów ludu³⁸.

W historii łagru zapisały się takie osoby jak: znana rosyjska artystka Tatiana Okunewskaja, trener gimnastyki artystycznej Maria Lisician, aktorka kinowa Rachel Messerer-Liseckaja, reżyser i działacz teatralny Natalia Sac, historyk i archeolog Ksienia Serbina, pracownica kinematografii i dziennikarka Lija Solomjanskaja, matka Bułata Okudżawy – Aszen Nalbandjan³⁹, księżna z rodu Andronikowych – Kira Andronikaszwili, piosenkarka Lidia Rusłanowa, żona członka Politbiura i kochana Lenina Anna Bucharina-Larina⁴⁰.

Oprócz różnorodnego pochodzenia społecznego, AŁŻIR był także tygłem narodów. Według danych w obozie przebywały kobiety z 62 narodowości. Znajdowały się tam: Abchaski, Austriaczki, Azerbejdżanki, Baszkirki, Białorusinki, Bułgarki, Greczynki, Gruzinki, Dagestanki, Żydówki, Niemki, Polki, Rumunki, Rosjanki, Tatarski, Turczynki, Uzbeczki, Ukrainki, Finki, Inguszkki, Włoszki, Kazaszki, Kałmuczki, Koreanki, Łotyszki, Litwinki, Mołdawianki, Francuski, Cyganki, Czarnogórki, Czeszki, Szwedki, Estonki i inne⁴¹. W archiwach zachowały się dane dotyczące 173 kobiet polskiego pochodzenia. By nie zginęła pamięć o nich, warto przytoczyć choć kilka z nich:

Karolina Abramowicz – urodziła się w 1913 r. w Białymstoku. Osądzona 30.09.1940 r. oskarżona o antysowiecką agitację, skazana na 10 lat łagru z pozbawieniem praw obywatelskich na 5 lat. Do Karłagu przybyła 27.12.1940 r. z punktu przesyłowego w Kokczetawie. Uwolniona z Karłagu 03.01.1942 r.

Emilia Awdiejewa – urodziła się w 1898 r. w miejscowości Sienno w guberni mohylewskiej. Mieszkała we Władywostoku. Osądzona 31.07.1938 r. jako CzSIR, skazana na 5 lat łagru. Przybyła do Karłagu 27.08.1938 r. z Władywostoku. Uwolniona 28.10.1942 r.

Maria Baranowska – urodzona w 1875 r. we wsi Olszanica. Osądzona 20.10.1937 r. oskarżona o kontrrewolucyjną agitację, skazana na 10 lat łagru.

³⁶ *История лагеря «АЛЖИР»*, op. cit.

³⁷ *Статистика*, op. cit.

³⁸ *Узницы АЛЖИРа*, <http://istpamyat.ru/pamyatnye-mesta/pamyatnye-dni/uznicy-alzhira/>, (stan na dzień 02.02.2017).

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ E. Шмараева, op. cit.

⁴¹ *Статистика*, op. cit.

Przybyła do Karłagu 04.04.1938 etapem z Mińska. Umarła w Akmolińskim oddziale łagru 05.07.1943 r.

Irena Belska – urodziła się 1897 r. w mieście Wod w Niemczech. Mieszkała w Moskwie pod adresem piereutek Maszkow, dom 15, mieszkanie 121. Osądzona 15.04.1939 jako CzSIR, skazana na 8 lat łagru. Przybyła do Karłagu 20.08.1941 z Segieźłaga. Uwolniona 07.02.1946.

Eugenia Bendowska – urodzona w 1890 r. w Wilnie. Oskarżona 21.02.1938 r. za kontrrewolucyjną działalność. Skazana na 10 lat łagru. Przybyła do Karłagu 04.05.1938 r. etapem z Kijowa. Uwolniona z AŁŻIRu 17.12.1947 r.

Kazimiera Miklaszewska – urodzona w 1880 r. w Kijowie. Oskarżona 25.06.1940 r. za antysowiecką agitację. Skazana na 5 lat łagru z pozbawieniem praw na 3 lata. Przybyła do Akmolińskiego oddziału łagru 29.06.1941 r. ze Starobiellaga. Umarła w AŁŻIR 30.12.1942 r.

Karolina Wachowska – urodzona w 1907 r. w Białymstoku. Oskarżona 10.09.1940 r. za antysowiecką agitację. Skazana na 5 lat łagru. Przybyła do Karłagu 13.11.1940 r. z więzienia w Pietropawłowsku. Uwolniona z AŁŻIR-u 06.12.1941 r.

Antonina Wojciechowska – urodzona w 1904 r. w Warszawie. Osądzona 27.12.1937 r., jako CzSIR, skazana na 8 lat łagru. Przybyła do Akmolińskiego oddziału łagru 20.03.1938 r. z Kijowa. Uwolniona 27.12.1945 r.⁴².

Według spisu Polek, jaki znajduje się na stronie internetowej muzeum AŁŻIR, ze 173 osób, w latach 1938-1939 pod zarzutem CzSIR skazano 104 osoby, w tych samych latach za działalność kontrrewolucyjną skazano 31 kobiet. W latach 1938-1943 za agitację antysowiecką skazano 15 osób. W latach 1937-1945 za szpiegostwo skazano 2 osoby, za przynależność do organizacji antysowieckiej 3, za kontrrewolucyjną agitację 1 osobę, za udział w kontrrewolucyjnej powstańczej organizacji 1 kobietę, za udział w organizacji powiązanej z międzynarodową burżuazją 1 osobę. Nie przy wszystkich nazwiskach podano przyczynę osadzenia w obozie.

6. Wspomnienia

Chcąc przybliżyć rzeczywistość życia w łagrze dla żon zdrajców ojczyzny, nie sposób nie odnieść się do wspomnień samych więźniarek, które przeszły przez to nieludzkie miejsce.

Była więźniarka Mintaj Daukenowa, opisuje jedno ze zdarzeń, jakie miało miejsce podczas jej pobytu w łagrze. Kiedy więźniarki zasadziły 600 sadzonek jabłoni, zające zaczęły gryźć ich korę, co było spowodowane surową zimą i brakiem możliwości zdobycia przez nie innego pożywienia. Dowiedziawszy się o tym, władze łagru zarządziły, że jeśli przypadnie choćby jedna sadzonka, to złączą rozstrzeliwać więźniów. Kobiety postanowiły wtedy dzielić się swoimi racjami chleba z zającami. Przy każdej sadzonce zostawiały kawałek chleba. Przychodzące zające zabierały okruszki chleba i nie obgryzały już sadzonek. Do wiosny wszystkie sadzonki udało się uchronić przed zniszczeniem⁴³. Przedstawione wydarzenie z całą siłą ukazuje, kim był pojedynczy

⁴² ПОЛЬКИ, <http://museum-alzhir.kz/2-uncategorised/92-polki>, (stan na dzień 02.02.2017).

⁴³ А. Токаева, *История лагеря с экзотическим названием «АЛЖИР» и его узники*, http://rus.azattyq.org/a/gulag_camp_kazakhstan/24179843.html, (stan na dzień 03.02.2017).

człowiek w mechanizmie represji, jak ceniono jego życie – było mniej warte niż sadzonka jabłoni.

Inna z więźniarek Gertruda Płatajs, dzieląc się swoimi wspomnieniami z czasów pobytu w obozie, opisuje spotkanie z tubylczą ludnością kazachską. W mroźny poranek, gdy więźniarki niosły znad brzegu jeziora Żalanasz sitowie, którym opalały barak, pojawił się tam starzec oraz dzieci, które na jego komendę zaczęły rzucać w kobiety kamieniami. Na ten widok konwojenci zaczęli szydzić: widzicie, nie tylko w Moskwie, ale nawet tu, w aule was nie lubią. Obrażone kobiety pomyślały: „Starcze, dlaczego tego uczysz swoje dzieci?” W pewnym momencie, jedna z kobiet potknęła się i przewróciła, a obok niej upadł jeden z rzucanych kamieni. Wówczas kobieta poczuła zapach mleka i sera. Wzięła kamyk do ust i okazał się on bardzo smaczny. Zebrała te kamyczki i przyniosła do baraku. Były tam więźniarki Kazaszki, które wyjaśniły, że jest to wysuszony na słońcu solony twaróg⁴⁴. Jak widać ci, którzy sami byli poddawani represji, potrafili przyjść z pomocą uwięzionym kobietom.

Tak o pochodzeniu więźniarek, pisała Maria Danilenko:

Wśród nas byli leningradzcy profesorowie, prawie cały zespół. Tutaj byli i artyści i uczeni, i inżynierowie, i wykładowcy. Końmi z beczkami asenizacyjnymi, na początku kierowały damy w kapeluszach. Z czasem kapelusze poniszczyły się i wszyscy przyjęli więzienny wygląd⁴⁵.

We wspomnieniach o AŁŻIR, jakie napisała Marianna Ancis, odnajdujemy relacje z pierwszego dnia w łagrze:

Nastał pierwszy dzień życia w łagrze. Życie i tu miało swoje prawa. Instynkt samozachowawczy zmuszał każdego z nas do pomyślenia, od czego zacząć urządzenie się. Trzaskający mróz, skamieniałe zasypy śniegu przy baraku, podpowiadały, że pierwszy ratunek to zdobycie opału. Okazało się to aż nie takie trudne. W odległości jednego kilometra znajdowało się jezioro Żalanasz, które bardzo szczerze zarośnięte był sitowiem – jedynym rodzajem opału w kazachstańskim stepie. Według rozporządzenia starosty (również więźniarek, jak my), ustawiliśmy się w kolumny po 200 osób i ruszyliśmy uzbrojeni w sierpy i łopaty w stronę jeziora. Rozdzieleni na brygady po 10 osób, otrzymaliśmy zadanie – ścinać sitowie u korzenia i wziąć po 40 snopków. Otrzymałyśmy ostrzeżenie od naczelnika konwoju, że w wypadku próby ucieczki, każdy będzie rozstrzelany na miejscu, następnie przystąpiłyśmy do pracy. Po 10 godzinach pracy poczułyśmy się zmęczone, od śniegu bolały oczy. Wydawało się nam, że gdyby pozwolono, to położyłybyśmy się na snopkach z sitowia, skierowały wzrok w niebo, całą pierś westchnęły i usnęły słodkim snem. Ale to były tylko marzenia...

Zaopatrzywszy nasz „nowy dom” w opał na kilka dni, ogrzewszy się, położyłyśmy się na narach, które nie były już takimi twardymi, pograżyłyśmy się w głębokim śnie⁴⁶.

Tak pierwszy moment zmiany reżimu w łagrze ze specjalnego na ogólnie obozowy wspomina Galina Stiepanowa-Kljucznikowa:

Minął rok srogiego reżimu – bez listów, bez paczek, bez jakiegokolwiek wiadomości z wolności. I nagle cały łagier obiegło niesamowite wydarzenie.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ М. Анцис, *Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы*, <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=4271>, tłum. BM, (stan na dzień 05.02.2017).

Jedna z „ałyrek” otrzymała list. Prawdziwy list ze znaczkiem i pieczęcią poczty. Na kopercie dziecięcymi literami było napisane „Miasto Akmolińsk. Więzienie dla mam”. Ośmioletnia dziewczynka pisała, że po aresztowaniu taty i mamy ją także aresztowano i posłano do domu dziecka. Pytała, kiedy wróci mama i kiedy weźmie ją do siebie. Skarżyła się, że w domu dziecka jest jej źle, często tęskni i często płacze⁴⁷.

Przywołane wspomnienia więźniarek ukazują, chociaż po części, rzeczywistość życia i tragedii kobiet, które przez system totalitarny stały się więźniarkami AŁŻIRa. Liczne wspomnienia, jakie ukazały się w ostatnich latach, pomagają odtworzyć grozę lat łagrowych w obozie dla żon zdrajców ojczyzny.

7. Zakończenie

Podsumowując, należy wspomnieć, iż na terenie byłego łagru AŁŻIR w 2007 r. utworzono muzeum – monument poświęcone pamięci ofiar sowieckiego reżimu. Przygotowane ekspozycje, jak również kamienne tablice z wyrytymi nazwiskami więźniarek, nie pozwalają zapomnieć o ich tragedii.

Przepisy prawne, cały system więzienny i łagrowy kryjący się pod nazwą GUŁag, służyły do walki z własnym społeczeństwem. Walki, jaką system komunistyczny ZSRR wypowiedział mieszkańcom Związku Sowieckiego, ale i wszystkim ludziom, którzy znaleźli się w zasięgu jego władzy – 62 narodowości więźniarek AŁŻIR.

Pamięć o ofiarach represji jest naszym zobowiązaniem wobec tych wszystkich, którzy cierpieli i zginęli w nieludzkich warunkach łagru. A także tych, którzy zostali wypuszczeni na wolność i przez długie lata oznaczeni byli piętnem niewoli.

---

⁴⁷ Г. Степанова-Ключникова, *Воспоминания о ГУЛАГе и их авторы*, <http://www.sakharov-center.ru/asfcd/auth/?t=page&num=7880>, т. ВМ, (stan na dzień 05.02.2017).